

El materialisme com a antídoto als subterfugis ontològics: *Contra filòsofs: O ¿en qué se diferencia una mujer de un gato?*

Andrés Armengol

Universitat Autònoma de Barcelona
aarmengol2@gmail.com



Resum

La present nota crítica proposa realitzar un breu recorregut per les línies argumentatives generals de la darrera obra de Mercè Rius, *Contra filòsofs: O ¿en qué se diferencia una mujer de un gato?* Partint d'una perspectiva històrica i filosòfica, l'autora s'endinsa en les arrels polítiques que han sustentat l'universalisme exclouent del discurs filosòfic d'ençà de la metafísica platònica i aristotèlica, palesant l'arrelament biopolític de les suposades justificacions de caire misogin contra les dones al llarg de la història occidental, alhora que l'ús que es proposa del materialisme permet d'aflorar els pressupòsits polítics que donen compte de les exclusions en la història de la filosofia.

Paraules clau: materialisme; misogínia; ontologia; política; exclusió.

Abstract. *Materialism as an Antidote for Ontological Subterfuges: Against Philosophers: Which Is the Difference Between a Woman and a Cat?*

This critical review offers a brief outline of the main arguments in the latest essay by Mercè Rius to be published, *Against Philosophers: Which Is the Difference Between a Woman and a Cat?* The author develops, from a historical and philosophical perspective, the political background supporting the exclusive universalism reigning within the philosophical discourses from Platonic and Aristotelian metaphysics to our current political reality, arguing for the bio-political nature of the putative justifications of misogynistic positions against women throughout Western history. At the same time, she offers a materialist point of view that highlights the political assumptions that reveal the exclusionary logic at the core of the history of philosophy.

Keywords: materialism, misogyny, ontology, politics, exclusion.

Mercè Rius és professora de Filosofia Moral i Política a la Universitat Autònoma de Barcelona. Especialista en el pensament d'autors com Eugeni d'Ors, Jean-Paul Sartre i Theodor L. W. Adorno, gran part de les seves obres reflecteixen la punyent influència d'aquests tres pensadors cabdals en la filosofia catalana —pel que fa a D'Ors— i a la filosofia contemporània del segle xx. Entre els llibres que ha publicat, cal destacar *Th. W. Adorno: Del sufrimiento a la verdad* (1985), *La filosofía d'Eugeni d'Ors* (1991), *Apunts per a una ètica* (1995), *De vuelta a Sartre* (2005), *Tres assaigs sobre Sartre. I una conferència de més* (2008) i *D'Ors filósofo* (2014).

Pel que fa al seu darrer llibre, el que en destaca, d'entrada, és un un títol summament provocador que comporta un atac —des del discurs filosòfic ancorat en una teoria crítica— contra els filòsofs i, ensem, contra una tradició filosòfica que, iniciada amb la metafísica d'arrel platònica i aristotèlica, mutà en ontologia gràcies a les aportacions cabdals de Martin Heidegger¹ i els seus epígons. No obstant això, el que el lector es trobarà en aquest llibre no és pas una reflexió ortodoxa que prengui com a objecte el discurs filosòfic, sinó un endinsament vers una qüestió que, si bé pot desbordar l'aparell teòric de la filosofia, n'és, malgrat tot, una condició indispensable: el rerefons material (entenguem per «material» l'accepció que posà en circulació Karl Marx²), de caire social i alhora polític que se situa com a punt d'ancoratge per a tota temptativa discursiva, reeixida o no. Així doncs, l'activitat que l'autora ens convida a realitzar és la següent: quines han estat —i segueixen essent— les condicions materials que han permès que la filosofia s'hagi constituït com a universalisme *excloent*, silenciament totes les veus marcades com a pròpies de dones, ridiculitzades fins i tot amb l'adjectiu *femení*? El «tots» que ha anat articulant al llarg del temps la filosofia ha amagat un rebuig i fins i tot un menyspreu vers les dones, tancades en l'àmbit privat de les llars, sense cap visibilitat pública —la qual cosa, en termes hegelians, comporta alhora la impossibilitat de ser reconegudes— ni legitimitat discursiva.

No obstant això, aquesta obra no s'emmarca, d'entrada, en tradicions més o menys convencionals dels feminismes de la darrera tongada del segle passat i començament de l'actual, sinó que es presenta com un esforç crític que pretén, mitjançant una sospita vers la metafísica i l'ontologia en els seus afanys per desfer-se de qualsevol qüestió empírica, fer emergir quins han estat els mecanismes que han permès aquest malaurat infortuni. Compte aquells amants de les noves modes cognitivistes que reactualitzen la substància en el seu sentit més aristotèlic, en voler trobar l'essència de l'*home* en les seves capacitats neurològiques reconduïdes en termes de cognició efectiva: no es trobaran pas aquí cap teleologia que reti compte del motiu de l'exclusió de les dones i

1. Pel que fa a les màximes fites de l'ontologia heideggeriana, vegi's Martin HEIDEGGER (1998), *Ser y tiempo*, Santiago de Chile, Editorial Universitaria.
2. Respecte a la vessant marxista del terme *matèria*, vegi's Karl MARX (2004), *Diferencia entre la filosofía de la naturaleza de Demócrito y Epicuro*, Coyoacan, Sexto Piso, i Karl MARX (1983-1990), *El capital*, Barcelona, Edicions 62, 3 volums.

la seva justificació basada en el discurs que féu de l'universal la seva llar. Ans al contrari, el que se'ns proposa és que l'exclusió i la subjecció de les dones al llarg de la història, amb les mutacions progressives que àmbits com el dret han anat experimentant, és una *conseqüència* d'un ordre sociopolític, no pas la seva condició. No confonguem de nou, doncs, els esmunyedissos conceptes de causa i efecte, interpretant-ne erròniament la naturalesa i el seu ordre lògic.

Ara bé, el fet que l'exclusió de les dones i la justificació misògina que aquesta demanava per tal de ser efectiva siguin una qüestió política no apunta a una raó política —si és que encara ens en queda res d'aquest *logos* tan preuat fa cert temps— abstracta, que respongui a un mecanisme de naturalesa hegeliana, sinó a una reconsideració d'un dels conceptes més cabdals en la filosofia política contemporània, malgrat que contraactualistes com els fervorosos admiradors de John Rawls l'ignorin inexorablement: la biopolítica. Com és sabut en els cercles filosòfics i de moviments socials actuals, aquest concepte fou elaborat per Michel Foucault³, referint-se a les formes de regulació i de govern nascudes d'ençà del segle XVIII, a partir de les quals la vida dels subjectes, en tota la seva diversitat, esdevingué el focus de les diferents maneres hegemòniques de *gestionar* les societats occidentals. Un dels *efectes* de la biopolítica és la biològització tecnològica de la subjectivitat, la qual cosa permet d'albirar un aspecte fonamental pel que fa a l'exclusió de les representants del sexe femení: la seva reducció a *re-productores*.

Nogensmenys, Marx i Engels ja havien destacat, a les acaballes del segle XIX, les desgràcies que acompanyaven l'anomenada *re-producció*⁴, menystinguda per la circulació del capital en referència a l'ideal regulador per excel·lència del lliure mercat: la *producció*, tant mercantil com teòrica, atribuïda als *homes* en tant que mascles deslliurats de la feixuga càrrega d'engendrar una progenitura, convertida en destí de les dones, qüestió que l'existencialista Simone de Beauvoir⁵ analitzà agudament en el seu mundialment conegut *El segon sexe* (1949).

Malgrat tot, si les teoritzacions d'arrel foucaultiana entorn de la biopolítica la situen com a forma hegemònica de poder a partir del segle XVIII, l'anàlisi que proposa Mercè Rius se centra en la manera com la *re-producció* esdevingué, des de l'antiga Grècia, legitimació de l'exclusió de les dones, tot i que, per fer-ho, s'allunya de plantejaments abstractes i metafísics com els de Giorgio Agamben i el seu *Homo sacer* (1995)⁶. No és pas casual que la física aristotèli-

3. En relació amb el concepte de biopolítica, vegi's Michel FOUCAULT (1976), *Histoire de la sexualité I: La volonté de savoir*, París, Gallimard; Michel FOUCAULT (2004a), *Sécurité, territoire, population: Cours au Collège de France 1977-1978*, París, Gallimard, i Michel FOUCAULT (2004b), *Naissance de la biopolitique: Cours au Collège de France 1978-1979*, París, Gallimard.
4. Vegi's Karl MARX (1977), *Trabajo asalariado y capital*, Madrid, Ricardo Aguilar, i Friedrich ENGELS (1981), *El origen de la familia, de la propiedad privada y del Estado*, Madrid, Fundamentos.
5. Vegi's Simone DE BEAUVOIR (1949), *Le deuxième sexe*, París, Gallimard, amb especial atenció al volum I.
6. Vegi's Giorgio AGAMBEN (1995), *Homo sacer. Il potere sovrano e la vita nuda*, Torí, Einaudi (2005).

ca, en el menysteniment que mostra envers la matèria com a principi mancat d'intel·ligibilitat *formal*, situés alhora les dones com a mera causa material mancada de tota acció, qüestió que maldaria per justificar en les disquisicions que va fer sobre les diferències entre les sípies (!) mascle i femella en les anàlisis que va realitzar sobre els animals, així com en les seves cireretes del pastís pel que fa a la política i l'ètica, la qual cosa reduïa les dones a agents aptes per *deliberar*, tot i que no per *actuar*⁷. L'acció en termes de praxi comunitària era un afer d'homes, entenent per tals els mascles majors d'edat propietaris, les mans dels quals no s'havien d'embrutar en els quefers tècnics o artesanals propis d'esclaus i artesans, expulsats alhora de l'estatus polític que definia l'*home*. Un dels exemples més evocadors en referència a aquesta distinció aristotèlica binària amb la qual s'enceta el llibre és el de la infanticida Medea⁸, reclosa a la llar pel seu espòs Jàson, qui estava més preocupat per les seves ínfulas d'augment de poder en casar-se amb una segona esposa grega que no pas per una *bàrbara* com Medea, el destí de la qual hauria hagut de ser el d'una esposa submissa, abnegada mare i comprensiva vers els desigs carnals del desafortunat marit. És que potser Medea no encarna l'odi per excel·lència vers l'acció empresa per una dona en rebel·lar-se contra la misèria domèstica? Eurípides, endemés, ja es va afanyar a mostrar-ne les maldats i les mancances de virtuts, d'aquí que una de les frases lapidàries de la tragèdia sigui, com cita Rius, que «Los hombres deberían engendrar hijos de alguna manera y no tendrían que existir la raza femenina: así no habría mal alguno para los hombres (573)» (Rius, 2014: 24)⁹.

Se'm podrà replicar que, fins ara, el text que he escrit es basi en aspectes excloents ancorats en el passat. No cal que s'amoïni el lector per aquesta qüestió. Com ben bé ho exposa Mercè Rius, els temps canvien gràcies a conflictes històrics que reordenen l'espai social, la qual cosa ha permès que cada vegada més dones entrin en el panorama filosòfic. No obstant això, com molt encertadament destaca l'autora, l'àmbit que sembla que hagi d'esdevenir el *locus* per antonomàsia de les *filòsofes* és el propi dels estudis de caire feminista i de gènere, sense menystenir-lo. Entre desconstruccionistes com Luce Irigaray¹⁰ i foucaultianes com Judith Butler¹¹, el debat és ben ric, a pesar que una sospita torna a rondar, qüestió que ens permet d'elaborar el darrer llibre de Mercè Rius:

7. Vegi's ARISTÒTIL (1994), *Reproducción de los animales*, Madrid, Gredos; ARISTÒTIL (2000), *Partes de los animales; Marcha de los animales; Movimiento de los animales*, Madrid, Gredos; ARISTÒTIL (1995), *Ètica nicomaquea*, Barcelona, Fundació Bernat Metge; ARISTÒTIL (1997), *Física*, Madrid, Consejo Superior de Investigaciones Científicas, i ARISTÒTIL (1988), *Política*, Madrid, Gredos.
8. Vegi's EURÍPIDES (1990), *Cuatro tragedias y un drama satírico (Medea, Troyanas, Helena, Bacantes, Cíclope)*, Torrejón de Ardoz, Akal.
9. Respecte a l'obra d'Eurípides, vegi's EURÍPIDES (1998), *Medea*, Barcelona, La Magrana, p. 45.
10. A tall d'exemple, vegi's LUCE IRIGARAY (2009), *Ese sexo que no es uno*, Madrid, Akal.
11. Sobretot, JUDITH BUTLER (1990), *Gender Trouble: Feminism and the Subversion of Identity*, Nova York, Routledge; JUDITH BUTLER (1993), *Bodies that Matter: On the Discursive Limits of «Sex»*, Nova York, Routledge, i JUDITH BUTLER (2004b), *Undoing Gender*, Nova York, Routledge.

qualsevol autora contemporània es troba pràcticament amb la necessitat d'haver-se de posicionar sobre si és feminista o no, a més de justificar qualsevol de les dues respostes, com si totes dues alternatives fossin quelcom propi del seu *sexe* en tant que dona. En canvi, ¿algú podria citar alguna entrevista actual on es preguntí als senyors *filòsofs* si es posicionen com a feministes o no en termes de condició *sine qua non* per tal de procedir amb el desenvolupament de les preguntes que se li plantejaran? Escasses són les dones que, en el dia d'avui, debatin sobre qüestions que no es quedin tancades en disputes de caire sociològic sobre el gènere i la sexualitat, la qual cosa dóna peu a gairebé un excés que, malgrat els seus intents per qüestionar la normativitat vigent, comporta un discurs que acaba per acaparar-ho tot, sense que se n'escapi res. En aquest sentit, és d'agrair que, enmig de la discussió que Mercè Rius elabora entorn de l'exclusió de les dones, presenti una alternativa a aquesta mena d'hipertròfia discursiva on la ideologia s'escampa tan tranquil·lament: la noció d'impolític com a límit de la política, divulgada i treballada per autors com Massimo Cacciari o Roberto Esposito¹².

No només cal destacar l'augment del nombre de filòsofes a les universitats, sinó que semblaria que, per contrarestar i desfer les exclusions polítiques que la metafísica hipostasià com a eternitats essencials, les anomenades *filosofies deconstruccionistes i de la singularitat*¹³ serien una garantia contra la re-producció incessant d'exclusions com les que les dones han patit com una llosa i que segueixen vigents en bona mesura. Ara bé, un cop hom s'hi apropa, el resultat és parcialment decebedor, com molt bé ho destaca l'autora: en els seus intents per desempallegar-se del *logos* metafísic, la materialitat de l'existència —l'anàlisi de la qual permetria, de manera aguda i punyent, apuntar sense concessions a les exclusions sociopolítiques que es produeixen en la vida diària— queda del tot amagada en virtut d'una retòrica ontològica que sent autèntic horror vers tot el que és empíric i d'ordre social. No és pas casual que autors com Adorno¹⁴, per exemple, maldessin per desfer els totalitarismes discursius i sociopolítics a partir de crítiques ancorades en perspectives marxistes, rebutjant tot intent per reduir el món a una mera capsa ontològica a la heideggeriana. Autors com Nancy¹⁵, Agamben, Cacciari, tots els quals són epígons del mestre Heidegger, acaben apel·lant a realitats espiritualitzades en un intent que sembla confessar

12. Quant a Cacciari, vegi's Massimo CACCIARI (1997), *L'Arcipelago*, Milà, Adelphi; Massimo CACCIARI (2007), *Europa o de la filosofia*, Boadilla del Monte, Antonio Machado Libros, i Massimo CACCIARI (2013), *Il potere che frena: Saggio di teologia politica*, Milà, Adelphi. Quant a Esposito, vegi's Roberto ESPOSITO (1988), *Categorie dell'impolitico*, Bolonya, Il Mulino.

13. Em refereixo a la deconstrucció formulada per Jacques Derrida i els seus epígons. Vegi's, sobretot, Jacques DERRIDA (1967), *De la grammatologie*, París, Éditions du Minuit, i Jacques DERRIDA (1967), *L'écriture et la différence*, París, Éditions du Seuil. La noció de singularitat per tal de repensar el subjecte ha estat especialment fructífer en autors com Jean-Luc Nancy. Vegi's Jean-Luc NANCY (1996), *Être singulier pluriel*, París, Galilée.

14. Especialment, Theodor L. W. ADORNO (1969), *Crítica cultural y sociedad*, Barcelona, Ariel, i Theodor L. W. ADORNO (2005), *Dialéctica negativa: La jerga de la autenticidad*, Madrid, Akal.

15. Sobretot, Jean-Luc NANCY (1983), *La communauté desoeuvrée*, París, Christian Bourgois.

una incapacitat o un rebuig per abordar la matèria constitutiva del món, no tan sols en un sentit científic —o potser també convindria afegir-hi fisicalisme científista—, sinó també en l'accepció de les condicions materials per a la *sub*-sistència i l'*ex*-sistència. L'horror envers la matèria i una perspectiva materialista esdevé, doncs, una desafecció vers la realitat, mundana i quotidiana, com molt bé ho expressa l'autora:

Se dice que la teología heterodoxa del medioevo llegó a la conclusión de que Dios necesitaba de los hombres. Y si Dios los necesita, ¿cómo no, la materia! ¿Para lucirse ante ojos humanos? ¿Para distracción de los filósofos? Para nada. A la materia no le hacen falta tantas generaciones de socráticos entre los cuales no hay ni uno que no esté encantado de conocerse. Prestos a dispensar una libertad que no poseen a quien tampoco la solicita, y a calificar a la materia de viscosa —de engatusadora— en razón del apego y la ignorancia que les abruma acerca de la misma. Si un día inauguran la comunidad de los que no tienen comunidad, al otro se obstinan en desaparecerse del apego. Por paradojas que no quede. Y al final de la historia, sus eminencias siguen abandonando este mundo («¡luz, más luz!») sin haber aprendido a distinguir a una mujer de un gato. (Rius, 2014: 426)

Així doncs, desemmascarant la biopolítica exclusió de les dones com a presupòsit material perquè els mascles s'hagin pogut dedicar a una filosofia fallaciosament universal —no oblidem la molt nietzscheana sospita cap als universalss, com l'imperatiu categòric, del qual sentencià a *Més enllà del bé i del mal* (1886) que podia a crueltat...— a partir d'una dosi ben calculada de recepta materialista, hom pot observar dues qüestions: el desafortunat destí de les dones respecte a la consideració filosòfica, social i política que han rebut ha anat acompanyat del rebuig de tota qüestió material pel que fa als diversos projectes teoricopolítics que s'han anat construint en el transcurs històric. No obstant això, cuidem-nos de reproduir inintencionadament l'equiparació metafísica entre dona i matèria, atès que del que es tracta és que el materialisme —filosòfic, històric i polític— és una garantia per no confondre causes amb efectes i ser capaços de capir les dinàmiques excloents dels universalismes filosòfics.

Andrés Armengol Sans és llicenciat en Filosofia per la UAB (2012). Realitzà el màster oficial interuniversitari Reptes de la Filosofia Contemporània (2013) i actualment està redactant la seva tesi doctoral amb una beca predoctoral FI de la Generalitat de Catalunya. La seva tesi es titula *Vulnerability, Desire, and Violence*, en la qual duu a terme una anàlisi crítica de la noció de vulnerabilitat desenvolupada per autors contemporànies com Judith Butler i Adriana Cavarero des dels marcs de la biopolítica foucaultiana i la psicoanàlisi lacaniana.

Andres Armengol Sans holds a degree in Philosophy from the Universitat Autònoma de Barcelona (2012). He also completed the official interuniversity masters on Challenges of Contemporary Philosophy (2013), and is currently studying for his doctoral thesis with an FI predoctoral grant from the Government of Catalonia. His thesis is titled *Vulnerability, Desire and Violence*, and consists of a critical analysis of the notion of vulnerability developed by such contemporary authors as Judith Butler and Adriana Cavarero in the frameworks of Foucauldian biopolitics and Lacanian psychoanalysis.
